

належали Андрій Білий, О. Л. Блок, Д. С. Ме-режковський, З. Н. Гіппіус, В. Ф. Ерн, О. В. Єльчанинов та ін. Відіграв значну роль у духовному становленні видатного реліг. мислителя о. Павла Флоренського (1882–1937). З березня 1904 був його духівником (саме А. Павло Флоренський присвятив, «с синовней почитательностью», своє вступне слово на захисті у МДА магістерської дис. «О духовной истине» 19.05.1914).

У 1900-х ініціював і доклав особистих зусиль для відродження одного з найдавніших монастирів своєї «малої батьківщини» – Симбірської Соловецької чол. пустині (проіснувала до поч. 1920-х). Викупивши у Селянського поземельного банку територію, що колись належала пустині, звів кілька дерев'яних будівель для її майбутніх мешканців. З появою перших ченців у 1909 збудував, коштом благодійників, невеличку дерев'яну церкву в ім'я Зосими і Савватія, Соловецьких Чудотворців; 05.09.1910 взяв особисту участь у її урочистому освяченні.

Помер у Москві. Похований на кладовищі Донського монастиря (могила втрачена).

У пам'яті сучасників залишився непере-січною особистістю, безсрібником і невтомним трудівником, мудрим духовним наставником, у постаті якого втілювалися кращі риси правосл. старецтва.

Осн. тв.: О Палинодии Захарии Копыстенского (библиографический очерк) // КЕВ. – 1873. – № 24. – Отд. 2-й. – С. 729–742; Учение о Церкви в Палинодии Захарии Копыстенского // Там само. – 1874. – № 11. – С. 280–287; № 12. – С. 289–306.

Арх.: ІР НБУВ. – Ф. 175. – № 2233; Ф. 304. – Дис. 563.

Опубл. дж.: Протоколы заседаний Совета Киевской духовной академии. За сентябрь 1870 г. // ТКДА. – 1870. – № 12. – С. 1–3, 16–18; Протоколы заседаний Совета Киевской духовной академии. За июнь 1873 г. // Там само. – 1873. – № 12. – С. 531, 533–535, 539; Протоколы заседаний Совета Киевской духовной академии за 1873–1874 учебный год. – К., 1874. – С. 314–316, 323–325, 416–418; Правительство распоряжения // Волынские ЕВ. – 1890. – № 23. – Ч. офиц. – С. 563; Хиротония архимандрита Антония во епископа Острожского, викария Волынской епархии // Там само. – № 25. – Ч. неофиц. – С. 818–819; Речь Святейшему Синоду ректора Самарской духовной семинарии архимандрита Антония при наречении его во

епископа Острожского, викария Волынской епархии // Там само. – № 26. – Ч. неофиц. – С. 845–847; Высочайшие повеления // ЦВед. – 1894. – № 19. – С. 180; 1895. – № 25. – С. 261; Прощание и отъезд преосвященнейшего Антония, бывшего епископа Острожского, а ныне Вологодского и Тотемского // Волынские ЕВ. – 1894. – № 20. – Ч. неофиц. – С. 559–573; Прибытие в Вологду преосвященнейшего Антония, епископа Вологодского и Тотемского // Прибавления к Вологодским ЕВ. – 1894. – № 15. – С. 217–218; Первая, по прибытии в Вологду, поездка по епархии его преосвященства, преосвященнейшего Антония, епископа Вологодского и Тотемского // Там само. – № 18. – С. 271–273; Распоряжения правительственные // Ярославские ЕВ. – 1895. – № 29. – Ч. офиц. – С. 225; *Ельчанинов А. В.* Епископ-старец (Воспоминания о епископе Антонии Флоренсове) // Путь (Париж). – 1926. – № 4. – С. 157–165.

Літ.: *Теодорович Н. И.* Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской иерархии. Историч. очерк. – Почаев, 1893. – С. 100–101; *Боголюбов Д. И.* Методический совет миссионерам-полемистам (на основании письма еп. Антония Флоренсова) // Приходской священник. – 1911. – № 9. – С. 8–9; Антоний, епископ, бывший Вологодский и Тотемский // ППБС. – СПб., [1912]. – Т. 1. – С. 198; *Андроник (Трубачев), иерод.* Епископ Антоний Флоренсов – духовник священника Павла Флоренского // ЖМП. – 1981. – № 9. – С. 71–77; № 10. – С. 65–73; *Він же (ігумен.)* Антоний (Флоренсов Михаил Симеонович) // ПЭ. – Т. 2. – М., 2000. – С. 645–646; *Киселев А.* Симбирская Соловецкая пустынь // Симбирские ЕВ. – 1994. – № 3. – С. 21–32; *Петров С.* Краткое жизнеописание епископа Антония Флоренсова // Там само. – С. 33–35; *Иванова Е. В.* Андрей Белый и епископ Антоний (Флоренсов) // Андрей Белый в изменяющемся мире: к 125-летию со дня рождения / сост. М. Л. Спивак, Е. В. Наседкина, И. Б. Делекторская. – М., 2008. – С. 81–87; *Розанов Ю. В.* Старец Антоний (Флоренсов) и декаденты. – Режим доступа: <http://smalt.karelia.ru/~filolog/conference/Rozanov.htm>. – Назва з екрана.

М. Л. Ткачук

АНТОНІЙ (ХРАПОВИЦЬКИЙ Олексій Павлович) [рос. Антоний (Храповицкий Алексей Павлович)] (17[29].03.1863–10.08.1936), епископ РПЦ, митрополит Київський і Галицький, перший Предстоятель РПЦЗ – церк. і громадський діяч, богослов, педагог, реліг. публіцист, проповідник, місіонер.

Нар. у с. Ватагіно Крестецького пов. Новгородської губ. (нині – у складі Боровьонківського сільс. поселення Окуловського р-ну Новгородської обл. РФ) у дворянській сім'ї.

Батько А., Павло Петрович, був земським і громадським діячем; мати, Наталя Петрівна (у дівочтві – Веригіна), донька харків. поміщика, вирізнялась освіченістю і глибокою щирою релігійністю, яку прищепила своїм чотирьом синам.

У 1870 разом із родиною переїхав до м. Новгород, у 1871 – до С.-Петербурга. У 1872–81 навчався у 5-й чол. гімназії, яку закінчив із золотою медаллю. З підліткових років брав участь в архієрейських богослужіннях у с.-петерб. храмах як жезлоносець і читець на кліросі. Зі старших класів гімназії особливо цікавився богослов'ям, філософією, літ-рою; захоплювався творчістю Ф. М. Достоевського (однак, усупереч загальнопоширеним відомостям, не знав його особисто і не був прототипом Альоші Карамазова, одного з героїв роману «Брати Карамазови»); слухав лекції В. С. Соловйова; відвідував літ. вечори. Ще гімназистом уклав службу слов'ян. просвітникам рівноапостольним Кирилу та Мефодію (у 1887 схвалена Св. Синодом для богослужбового вжитку).

У 1881–85 навчався у СПбДА, яку закінчив зі ступ. канд. богослов'я, отримавши право на здобуття ступ. магістра на підставі захисту друкованої дис. без додаткових іспитів (захищений наприкінці 3-го курсу канд. твір А. «Свободная воля и детерминизм с религиозно-нравственной точки зрения» Рада СПбДА відзначила премією ім. протопресвітера І. Л. Янишева). 18.05.1885 прийняв чернецтво (чин постригу звершено ректором СПбДА, єпископом Ладозьким Арсенієм (Брянцевим)); 12.06.1885 рукопокладений у сан ієродиякона. Як один із найуспішніших випускників 1885, був залишений у СПбДА у статусі професорського стипендіата терміном на 1 рік, однак уже 16.09.1885 затверджений на посаді помічника інспектора. 30.09.1885 висвячений на ієромонаха.

З 08.08.1886 був призначений викладачем літургії, гомілетики та практичного керівництва для пастирів Холмської ДС. Наступ-

Антоній
(Храповицький)

ного року повернувся до СПбДА, де обійняв вакантну каф-ру Св. Письма Старого Завіту у статусі в. о. доцента (з 11.09.1887). У 1888 здобув ступ. магістра богослов'я за друковану дис. «Психологические данные в пользу свободы воли и нравственной ответственности» (СПб., 1887) та був затверджений на посаді доцента. З 01.10.1889 тимчасово виконував обов'язки інспектора СПбДА. Ухвалою Св. Синоду від 11–25.07.1890 призначений ректором С.-Петербур. ДС та піднесений до сану архімандрита.

За рекомендацією митрополита Московського Леонтія (Лебединського) 19.12.1890 переведений на посаду ректора МДА, де обіймав також каф-ру пастирського богослов'я. Очоливши Академію у 27-річному віці, виявив себе енергійним адміністратором та обдарованим педагогом. Намагаючись внести до МДА струмись оновлення і звільнення від формалізму, акцентував увагу на живому спілкуванні зі студентами, створенні атмосфери довіри у стосунках із ними, втіленні в академ. житті ідеалів церковності та вченого чернецтва, залученні вихованців до церковно-сусп. діяльності та прищепленні їм смаку до самовідданого пастирського служіння. Разом із тим, захожуючи студентів до прийняття постригу, не завжди при-

діляв належну увагу рівню їхньої зрілості та мотивованості.

Ті самі настанови реалізовував на посаді ректора КазДА, яку очолив згідно з указом Св. Синоду від 21.07.1895. Зробив вагомий внесок у її розбудову, дбаючи про благоустрій будівель, поповнення бібліотечного фонду, розвиток видавничої діяльності, підвищення рівня матеріальної забезпеченості викладачів і студентів. Водночас, надмірно захоплюючись вихованням суспільно-активного чернецтва, виявляв зайву поблажливність до їхніх академ. занять і наук. результатів.

З 09.08.1897 поєднував ректорську і професорську діяльність з архієрейським служінням у сані єпископа Чебоксарського, вікарія Казанської єпархії (чин хіротонії звершено у Благовіщенському кафедральному соборі м. Казані). Не залишаючи КазДА, з 01.03.1899 обіймав новостворену каф-ру єпископа Чистопольського, 1-го вікарія Казанської єпархії. З метою активізації місіонерської діяльності в єпархії у 1897 ініціював проведення у Казані 3-го Всерос. місіонерського з'їзду.

З 14.07.1900 – єпископ Уфимський і Мензелинський. Очолюючи Уфимську єпархію, осн. увагу приділяв місіонерству та проповідництву.

27.04.1902 призначений єпископом Волинським і Житомирським, священноархімандритом Свято-Успенської Почаївської лаври. Упродовж 12-річного керівництва найбільшою, за кількістю парафій, єпархією РПЦ доклав особливих зусиль для морального оздоровлення духовенства та подолання його відчуженості від пересічних парафіян. Прагнучи до активізації церк. життя на Волині, опікувався піднесенням ролі Почаївської лаври як його гол. осередку; з метою розвитку її церковно-просвітницької діяльності створив Лаврську друкарню, керівництво якою доручив своєму вихованцеві архімандриту Віталію (Максименку); збудував на території Лаври Свято-

Троїцький собор (освячений 09.01.1912) та готель для прочан; відіграв вагому роль у перетворенні Почаївського монастиря на один із найбільших центрів правосл. паломництва. Започаткував щорічне урочисте вшанування волин. святинь (голови преподобномучениці Анастасії Римлянини та мощів преподобного Йова Почаївського). Ініціював відродження та організував усерос. збір коштів на реставрацію одного з найдавніших храмів на теренах України (X ст.) – Свято-Василівського собору в м. Овруч (нині – адм. центр Овруцького р-ну Житомир. обл.), освяченого 03.09.1911. Опікувався урочистостями з нагоди 300-річчя з дня смерті видатного правосл. діяча кн. Костянтина Острозького (1908) та 150-річчя Холмської ДС (1910), що стали визначними подіями у церк. і культ. житті Волин. єпархії.

За часів перебування на Волин. каф-рі заявив про себе як про одного з найактивніших рос. правосл. церк. і сусп. діячів. З листопада 1904 брав участь у засіданнях Св. Синоду у статусі присутнього (постійний член – з 06.05.1912). Як послідовний прибічник відродження патріаршества, на поч. 1905 підготував проект доповіді імператору Миколі II, у якій обґрунтував необхідність скликання Помісного Собору й обрання Патріарха (за рішенням Св. Синоду доповідь було передано імператору, який визнав пропозиції А. несвоєчасними в умовах революції). У квітні 1905 повернувся до зазначеного питання у доповідній записці «Вопросы о желательных преобразованиях в постановке у нас Православной Церкви», поданій Кабінету Міністрів. Протягом 1905 висловив своє бачення реформування РПЦ у чотирьох доповідних записках, наданих Св. Синоду. У березні – грудні 1906 був членом Передсоборного Присутствія при Св. Синоді (з 06.05.1906 – у сані архієпископа), засідання якого відбувались у С.-Петербурзі; очолював роботу відділу «По делам веры: о единоверии, старообрядчестве и других вопросах веры». У 1912–13 брав участь у діяльності

Передсоборної Наради, що опікувалася підготовкою Помісного Собору у передреволюц. роки.

З сер. 1900-х був активним прибічником правомонархічного руху; в Держ. Раді Рос. імперії, куди був обраний за квотою чернецтва, належав до групи правих (26.04.1906–13.01.1907). Як член с.-петерб. православно-консервативної громадсько-політ. організації «Русское собрание», діяльність якої з др. пол. 1900-х набула чорносотенного забарвлення, неодноразово виступав із доповідями на її засіданнях (з 1910 – у статусі почесного члена). Сприяв відкриттю (1906) та діяльності Почаївського відділу «Союза русского народа»; був обраний його почесним головою. Підтримав проведення низки все-рос. монархічних форумів. Брав активну участь в урочистостях з нагоди 300-річчя Дому Романових (1913).

Не уникнув ідеологічної упередженості під час ревізування КДА, яке здійснив за дорученням Св. Синоду у березні – квітні 1908. В оприлюдненому звіті про результати ревізії (див. його: Отчет по высочайше назначенной ревизии Киевской духовной академии в марте и апреле 1908 года. – Почаев, 1909. – 72 с.), укладеному на підставі не тільки власних вражень, а й пліток, чуток і анонімних доносів, змалював картину всебічної «деградації» КДА (й ширше – усієї духовної школи), зануреної у вир «автономізаційних» процесів. Провину за «відхилення» КДА від свого пастирського призначення та буцімто панування у її стінах «анархічних», «антицерковних», «світських» і «нігілістичних» настроїв, занепад дисципліни, навч. процесу і наук. діяльності поклав на «ліберальних» професорів – прибічників принципу духовно-академ. самоврядування. У своїх узагальненнях висловив переконання у неготовності вищої духовної школи до запровадження академ. автономії та принципової шкідливості останньої для Церкви та суспільства. Водночас припустився очевидних суперечностей у поданих характе-

ристиках і висновках: зокрема, поряд із твердженнями про антиреліг. настрої студентів КДА, зауважив реліг. ревність значної їхньої частини; не шкодуючи зневажливих епітетів на адресу «лівої» професури, надав схвальні відгуки про викладацьку та наук. діяльність, а також особисту відданість Церкві її представників (М. М. Дроздова, В. І. Екземплярського, В. З. Завитневича, П. П. Кудрявцева, В. П. Рибінського, М. М. Скабалановича, протоієреїв О. О. Глаголева та Ф. І. Титова); попри очевидні симпатії до «правих» професорів КДА (зокрема С. Т. Голубєва, К. Д. Попова), виявив розчарування їхніми лекціями. Безпідставними звинуваченнями, вміщеними у звіті, спричинив гучний сусп. резонанс, спонукавши членів професорської корпорації КДА до їх публічного спростування (див.: Правда о Киевской духовной академии. Вынужденный ответ на изданную архиепископом Волынским Антонием брошюру «Отчет по высочайше назначенной ревизии Киевской духовной академии в марте и апреле 1908 года». – К., 1910. – 144 с.). Своєю непримирною позицією щодо ідеї академ. автономії, підтвердженою у звіті, відіграв не останню роль у перемозі консервативного підходу до духовної освіти, закріпленої в академ. Статуті 1910 р., а також в усуненні з посад ректора КДА єпископа Феодосія (Олтаржевського) та низки ліберально налаштованих професорів (зокрема М. І. Петрова, В. З. Завитневича, В. І. Екземплярського).

14.05.1914 призначений на Харківсько-Охтирську каф-ру. Очолюючи Харків. єпархію у роки 1-ї світової війни, поряд із поточними адм. справами та заходами, спрямованими на зміцнення ролі Правосл. Церкви у житті суспільства й активізацію єпархіального життя, значну увагу приділяв організації та розвиткові церк. благодійництва – зокрема збору коштів для потреб армії, допомоги пораненим воїнам, біженцям, сім'ям фронтників; опікувався вшануванням пам'яті загиблих тощо. Дбав про душпас-

тирську підтримку нужденних. Активно розвивав у єпархії місіонерську діяльність.

01.05.1917 мусив звільнитися на спочинок до Валаамського Спасо-Преображенського монастиря в Карелії (залишив посаду на вимогу комісара з духовних справ, уповноваженого УЦР). За результатами виборів, проведених під час Надзвичайного єпархіального з'їзду в Харкові (10–11.08.1917), був відновлений у статусі Харківського й Охтирського архієрея (указ Св. Синоду від 22.08.1917). Повернувшись на каф-ру 10.09.1917, вже за тиждень вирушив до Москви, де брав участь у роботі Всерос. Помісного Собору (був товаришем голови, членом Соборної Ради та очільником відділу з питань єдиновір'я та старобрядництва). За результатами таємного голосування членів Собору від 31.10.1917 обраний одним із трьох канд. на Престол Патріарха Московського і всієї Росії, на який за жеребом вступив митрополит Тихон (Беллавін). Указом Патріарха Тихона піднесений до сану митрополита (28.11.1917). Увійшов до складу Патріаршого Св. Синоду (з 07.12.1917).

Брав участь у 1-й (07[20].01–19.01[02.02].1918), 2-й (08[21].06–28.06[11.07].1918) та 3-й (17[30].10–03[16].12.1918) сесіях Всеукр. Правосл. Церк. Собору. Був почесним головою (під час 2-ї сесії) та головою (під час 3-ї сесії) Собору.

18.05.1918 обраний Київ. єпархіальним елекційним Собором митрополитом Київським і Галицьким, священноархімандритом КПЛ (затверджений у цьому статусі указом Патріарха Тихона від 04.06.1918; на підставі ухвали Всеукр. Правосл. Церк. Собору від 21.06.1918, що підтвердив законність обрання А., визнаний Гетьманом Павлом Скоропадським та його урядом; зберігав титул до кін. життя).

На відміну від дореволюц. митрополитів Київських, адм. керівництва КДА, що згідно із Тимчасовим статутом, ухваленим у липні 1918, підпорядковувалася Мін-ву сповідань

Укр. Держави, не здійснював, хоча й зберігав щодо неї канонічну владу. Певне розширення митрополичих повноважень стосовно КДА, закріплене відповідними статутними змінами, було узгоджено на 3-й сесії Всеукр. Церк. Собору у грудні 1918.

Не підтримуючи держ. курсу на українізацію церк. життя, у відносинах із гетьманською владою демонстрував зовнішню лояльність. На прохання Скоропадського, звернувся до Патріарха Тихона із клопотанням про зняття анафеми з гетьмана Івана Мазепи як відлученого від Церкви за держ. зраду, а не за антицерк. дії. Попри відмову Патріарха, дозволив звернення панахиди за Мазепою у Києво-Софійському кафедральному соборі (10.07.1918). Після оприлюднення Скоропадським 14.11.1918 Грамоти про курс України на входження до майбутньої Всерос. федерації 30.11.1918 звернувся до укр. правосл. вірян із закликом про підтримку Гетьманату.

Невдовзі після входження до Києва Осадного корпусу Січових стрільців (14.12.1918) підданий арешту уповноваженим військ. владою Директорії УНР (18.12.1918). Разом із заарештованим напередодні архієпископом Волинським і Житомирським Євлогієм (Георгієвським) доправлений до м. Тернополя, а звідти – до василіянського Хрестовоздвиженського монастиря в м. Бучач (нині – райцентр Терноп. обл.), куди згодом було привезено й ін. ув'язнених – єпископа Чигиринського, вікарія Київ. єпархії *Никодима (Кроткова)*, архімандрита Віталія (Максименка) та ієромонаха Тихона (Шарапова). Після звільнення, внаслідок падіння Директорії у квітні 1919, разом із архієпископом Євлогієм та єпископом Никодимом залишився у Бучацькому монастирі в очікуванні польс. армії. З часу арешту польс. жандармерією (08.06.1919) ієрархи перебували у м. Станіславі (нині – Івано-Франківськ), Львові (в резиденції митрополита Галицького Андрея Шептицького, за порадою якого звернулись із клопотанням про визволен-

ня до уряду Франції), Кракові (нині – Республіка Польща) та в одному з катол. монастирів у його передмісті. Невдовзі звільнені за посередництва франц. військ. місії. Через Константинополь (нині – м. Стамбул, Туреччина), де мали офіц. зустріч із Місцеблюстителем Патріаршого Престолу митрополитом Дорофеєм (Маммелісом), у серпні 1919 дісталися м. Новоросійська (нині – у Краснодарському краї РФ), що перебував під контролем Збройних сил Півдня Росії генерала А. І. Денікіна. Наприкінці серпня у Таганрозі А. було обрано почесним головою «Временного высшего церковного управления на Юго-Востоке России» (ВВЦУ ЮВР).

07.09.1919 разом із єпископом Никодимом повернувся до щойно звільненого від більшовиків Києва. Виїхавши 17.11.1919 до м. Новочеркаська, де мав брати участь у церк. суді над архієпископом *Аганітом (Вишневським)*, з огляду на встановлення більшовицької влади у Києві мусив залишитися на ще підконтрольному Білій армії Півдні. Під час її відступу з грудня 1919 перебував у Катеринодарі та Новоросійську, займався церк. і громадською діяльністю. Після поразки денікінських військ у березні 1920 був доправлений до Афін (Греція), де отримав гостинний прийом митрополита Мелетія (Метаксакіса). Мав намір залишитись у монастирі Св. Пантелеймона на Афоні. У вересні – листопаді 1920 перебував у підвладному генералу П. М. Врангелю Криму, керуючи діяльністю ВВЦУ ЮВР (м. Сімферополь).

У листопаді 1920 разом із рештками військ Врангеля емігрував до Константинополя, де очолив «Временное высшее церковное управление за границей» (за документами 1921–22 – «Высшее церковное управление за границей», ВЦУЗ). На запрошення Патріарха Сербського Димитрія (Павловича), у лютому 1921 переїхав до Королівства Сербів, Хорватів і Словенців, де оселився у Патріаршій резиденції в м. Сремські Кар-

ловці (нині – край Воєводина, Сербія). З дозволу Синоду Серб. Правосл. Церкви перевів до Сербії ВЦУЗ. У квітні 1921 брав участь у з'їзді рос. монархістів у м. Бад-Райхенхалль (земля Баварія, Німеччина); був обраний почесним головою Вищої монархічної ради. 21.11–02.12.1921 головував на скликаному у Сремських Карловцях «Русском Всеаграничном Церковном Соборе», ухвали якого стосувалися не лише організації церк. життя рос. закордонних парафій, а й мали суто політ. характер (уміщені у деяких соборних актах заклики щодо поновлення рос. монархії і прохання до світових держав допомогти у збройному поваленні більшовицької влади спонукали Патріарха Тихона, Св. Синод і Вищу Церк. Раду РПЦ заперечити 05.05.1922, під тиском ДПУ, церковно-канонічне значення ухвалених документів та позбавити ВЦУЗ його статусу і повноважень). Після розпуску ВЦУЗ (02.09.1922) рішенням Архієрейського Собору у Сремських Карловцях з 13.09.1922 А. очолив тимчасовий Архієрейський Синод РПЦЗ під омофором Серб. Патріархії (з 31.05.1923 – постійний виконавчий орган РПЦЗ), у підпорядкуванні якого перебували рос. церкви на Балканах, Близькому і Далекому Сході. У зв'язку із спробою Архієрейського Синоду цілковито підпорядкувати рос. церк. зарубіжжя (на Архієрейському Соборі у Сремських Карловцях 25–27.06.1926) вступив у конфлікт із митрополитом Євлогієм (Георгієвським) та митрополитом *Платоном (Рождественським)*, що спричинило до відокремлення від РПЦЗ очолюваних ними Західноєвроп. і Північноамер. митрополичих округів. На Архієрейському Соборі РПЦЗ 09.09.1927 категорично засудив Декларацію Заступника Патріаршого Місцеблюстителя митрополита Сергія (Страгородського) щодо цілковитої лояльності РПЦ до рад. влади, підписану 29.07.1927. У 1933 відхилив спробу замирення, здійснену митрополитом Сергієм через посередництво Патріарха Сербського Варнави (Росича). Постановою

Архієрейського Собору від 10.09.1934 спростував ухвалу митрополита Сергія і Тимчасового Патріаршого Синоду РПЦ від 22.06.1934 про заборону його та ін. членів Архієрейського Синоду у священнослужінні.

Через тяжку хворобу (з кін. 1920-х), що зрештою призвела до паралічу ніг, у серпні 1932 ініціював обрання свого намісника – голови Архієрейського Собору і Синоду РПЦЗ (ним став архієпископ Анастасій (Грибановський)). Залишаючись на посадах, з 1931 мав титул «Блаженнішого». 13.10.1935 урочисто відсвяткував 50-річчя свого священнослужіння. За деякими свідченнями, незадовго до смерті прийняв схиму.

Помер у Сремських Карловцях на 74-му році життя. Похований у крипті Іверської каплиці на рос. ділянці Нового кладовища (Ново Гробле) м. Белграда. На честь 150-річчя з дня народження А. (29.03.2013) на воротах Патріаршого палацу в м. Сремські Карловці 15.11.2014 встановлено меморіальну дошку.

А. є одним із найвидатніших правосл. ієрархів ХХ ст. У дореволюц. часи відіграв вагомую роль у підготовці Помісного Собору та відновленні патріаршества у РПЦ; за часів еміграції – в консолідації рос. зарубіжжя й організації його церк. життя. За заслуги на духовній ниві отримав низку вищих держ. відзнак, у т. ч. ордени: рос. – Св. Анни 1-го ступ., Св. Володимира 2-го ступ., Св. кн. Олександра Невського, серб. – Св. Савви 1-го ступ. та Білого Орла 2-го ступ.; румун. – Корони Румунії 1-го ступ. Обраний почесним членом МДА (1899), КазДА (1900), СпбДА (1900), КДА (1902).

Залишив значну творчу спадщину у царині догматичного, морального, пастирського, апологетичного богослов'я (за сукупністю богослов. праць 14.06.1911 удостоєний Радою КазДА ступ. д-ра богослов'я); був автором численних релігійно-філос. та церковно-публіцистичних праць, що друкувались у церк. періодиці та окремими виданнями. За життя двічі видавав зібрання творів у 3 т. (2-ге вид. – із 4-м додатковим т.).

У богослов. працях прагнув розкрити моральний зміст і значущість християн. догматів. Акцентував етичний аспект спокутного подвигу Христа як явлення «сострадаючої любови Богочеловека». Маючи незаперечне, за оцінкою фахівців, філос. обдарування і намагаючись «сомкнути веру и философию», у розгляді богослов. питань реалізовував значною мірою антропоцентричні та персоналістичні настанови. Запропонував власний досвід укладання правосл. катехізису (1924), який викликав неоднозначне сприйняття у церк. середовищі, ставши предметом гостро-критичних оцінок та, подекуди, обвинувачень у хибному тлумаченні правосл. догматів (зокрема догмата спокути).

У спогадах сучасників А. постає видатним душпастирем і педагогом, неординарним богословом, ерудитом та інтелектуалом, надзвичайно суперечливою і навіть гротескною особистістю. За словами В. В. Зеньковського, «в нем было много настоящего, подлинного. Хотя он был человек не всегда уравновешенный, хотя во многих церковно-политических взглядах он был упорный реакционер, но были в нем черты очень высокие».

У Києві залишилася б-ка А. (понад 1600 од.), що зберігається нині у фондах Відділу істор. колекцій НБУВ.

Осн. тв.: Беседы о нравственном превосходстве православного понимания Евангелия сравнительно с учением Л. Толстого. – [СПб.], [1888]. – 45 с.; 2-е изд. – СПб., 1891. – 48 с.; Лекции по Св. Писанию Ветхого Завета. – СПб., [1888]. – 228 с.; Психологические данные в пользу свободы воли и нравственной ответственности. – СПб., 1888. – 161, [2] с.; Беседы о православном понимании жизни и его превосходстве над учением Л. Толстого. – СПб., 1889. – [2], 56 с.; Герменевтика. Курс лекций. – [СПб.], [1890]. – 212 с.; Превосходство православия над папизмом в его изложении Вл. Соловьевым. – СПб., 1890. – 39 с.; Толкование на Книгу Св. пророка Михея. – СПб., 1890. – 96 с.; Как относится служение общественному благу к заботе о спасении своей собственной души? – М., 1892. – 29 с.; Пастырское изучение людей и жизни по сочинениям Ф. М. Достоевского. – Сергиев Посад, [1893]. – 40 с.; В защиту наших академий (два письма в редакцию). – Казань, 1896. – 40 с.; Какое значение для нравственной

жизни имеет вера во Иисуса Христа, как Бога. – Казань, 1896. – 21 с.; Нравственное учение в сочинении Толстого «Царство Божие внутри вас» пред судом учения христианского. – Казань, 1896. – 66 с.; 2-е изд. – М., 1897. – 87 с.; 3-е изд. – М., 1902. – 87 с.; Возможна ли нравственная жизнь без христианской религии? (По поводу «Критики догматического богословия» Л. Н. Толстого). – Казань, 1897. – 36 с.; Нравственная идея догмата Пресвятой Троицы. – Казань, 1898. – [2], 23 с.; Вселенская церковь и народности. – Казань, 1900. – [2], 11 с.; Лекции по пастырскому богословию. – Казань, 1900. – 108, III с.; Нравственная идея догмата церкви. – М., 1901. – 24 с.; ПСС : в 3 т. – Казань, 1900. – Т. 1. – 384, [IV] с.; Т. 2. – 442, [III] с.; Т. 3. – 644, [III] с.; К характеристике современных деятелей. Кн. С. Н. Трубецкой (Библейское учение о Слове в современном его истолковании). – Почаев, 1905. – 16 с.; О православном пастырстве. – М., 1906. – [2], 130, [1] с.; Еврейский вопрос и Святая Библия. – Почаев, 1907. – 15 с.; Был ли Иисус Христос революционером? – М., 1909. – 31 с.; Собр. лекций и статей по пастырскому богословию. – М., 1909. – [2], 130, [1] с.; ПСС : в 3 т. – Т. 1. – СПб., 1911. – 560 с.; Т. 2. – СПб., 1911. – 540 с.; Т. 3. – СПб., 1911. – 712, II, [1] с.; Т. 4 (доп.). – К., 1918. – 331, III с.; В чем продолжалось отражаться влияние православия на последних произведениях гр. Л. Н. Толстого? – Х., 1911. – 25 с.; Восстановление патриаршества. – Почаев, 1912. – 18 с.; Христианская вера и война. – Х., 1916. – 20 с.; О книге Ренана с новой точки зрения. – Х., 1917. – 57 с.; Догмат искупления. – Сергиев Посад, 1917. – 45 с.; Словарь к творениям Достоевского. – София, 1921. – 184, [1] с.; Христос Спаситель и еврейская революция. – Берлин, 1922. – 41 с.; Опыт христианского православного катехизиса. – Сремски Карловцы, 1924. – 147 с.; Учение Церкви о Святом Духе. – Париж, 1926. – 60 с.; Исповедь. – Варшава, 1928. – 98 с.; 2-е изд. – М., [1996]. – 94, [2] с.; Что следует разуметь под «спасающей верой». – Белград, 1932. – 22 с.; Сб. избр. соч. : юбилейное изд. ко дню 50-летия священнослужения. – Белград, 1935. – ЛII, 431 с.; Нравственная идея православных догматов. – Нью-Йорк, 1963. – 236 с.; Достоевский как проповедник возрождения. – Нью-Йорк, 1965. – 307 с.; Учение о пастыре и об исповеди. – Нью-Йорк, 1966. – 406 с.; Нравственное учение Православной Церкви. – Нью-Йорк, 1967. – 423 с.; Согласование евангельских сказаний о воскресении Христовом. – Нью-Йорк, 1969. – 346 с.; Новый опыт учения о Богопознании. – Нью-Йорк, 1969. – 88 с.; Слова, беседы и речи. – Нью-Йорк, 1968. – 553 с.; Сб. избр. соч. – Монреаль, 1986. – 431 с.; О Пушкине. – М., 1991. – 29, [3] с.; Пастырское богословие. – М., 1994. – 325 с.; Остаюсь любящий неизменно... : [сб. писем]. – М., 2007. – 366, [1] с.; Избр. труды, письма, материалы. – М., 2007. – [2], CVII, 941, [1] с.; Пастырско богословье. – Крагујевац Каленић, 2008. – 306 с.

Арх.: ЦДІАУК. – Ф. 128. – Оп. 1 черн. – Спр. 391; Оп. 3 заг. – Спр. 766; Ф. 182. – Оп. 1. – Спр. 295, 303, 310, 316; ИРЛИ РАН. – Ф. 330. – Оп. 1. – Д. 158.

Опубл. дж.: Отчет о состоянии С.-Петербургской духовной академии за 1885 год // ХЧ. – 1886. – № 3–4. – С. 518–519, 521, 527, 534; Отчет о состоянии С.-Пе-

тербургской духовной академии за 1887 год // Там само. – 1888. – № 3–4. – С. 507, 514–515; Отчет о состоянии С.-Петербургской духовной академии за 1889 год // Там само. – 1890. – № 3–4. – С. 509–510, 512–513; Определения Святейшего Синода // ЦВед. – 1890. – № 32. – С. 362; № 52. – С. 487; Отчет о состоянии Московской духовной академии в 1894–1895 учебном году // БВ. – 1895. – № 11. – С. 7, 24; Высочайшие повеления // ЦВед. – 1897. – № 34. – С. 337; 1899. – № 11. – С. 61; 1900. – № 30. – С. 281; 1902. – № 18–19. – С. 114; 1904. – № 46. – С. 487; 1905. – № 22. – С. 265; 1906. – № 25. – С. 327; 1908. – № 38. – С. 291; 1909. – № 24. – С. 246; 1914. – № 21. – С. 256; Прощание студентов Казанской академии с бывшим ректором Академии преосвященным Антонием (ныне епископом Уфимским и Мензелинским). – Казань, 1901. – 12 с.; Первая ответная докладная записка Святейшему правительствующему Синоду епископа Волынского и Житомирского. – [Б. м.], [1905]. – 11 с.; Вторая докладная записка о Поместном соборе Святейшему правительствующему Синоду епископа Волынского и Житомирского. – [Б. м.], [1905]. – 20 с.; Третья докладная записка Святейшему правительствующему Синоду епископа Волынского и Житомирского. – [Б. м.], [1905]. – 26 с.; Четвертая докладная записка Святейшему правительствующему Синоду епископа Волынского и Житомирского. – [Б. м.], [1905]. – 11 с.; Заявление высокопреосвященнейшего Антония, архиепископа Волынского, в VI Отделе Предсоборного Присутствия 19 мая 1906 г. о свободе вероисповеданий. – Почаев, 1906. – 6 с.; Высочайшие награды // ЦВед. – 1906. – № 18. – С. 207; Высочайшие рескрипты // Там само. – 1911. – № 19–20. – С. 106; Именной высочайший указ Святейшему Синоду // Там само. – 1912. – № 19. – С. 179; Распоряжения высокопреосвященнейшего Антония, архиепископа Волынского и Житомирского, с мая месяца 1902 по октябрь 1913 года. – Почаев, 1913. – 76 с.; Прощание Волыни с архиепископом Антонием. – Житомир, 1914. – 86 с.; *Ромашков Д. И.* Ученик об учителе. – Х., 1914. – 15 с.; Переписка высокопреосвященного Антония, архиепископа Харьковского, с представителями епископальной церкви в Америке. – Х., 1915. – 26 с.; Блаженнейший митрополит Антоний [некролог] // Возрождение (Париж). – 1936. – № 4039 (15 авг.) – С. 1; Кончина и погребение митрополита Антония // Там само. – № 4040 (22 авг.). – С. 5; *Чебышев Н.* Митрополит Антоний [некролог] // Там само; *Белогорский Н.* Кончина митрополита Антония // Часовой (Париж). – 1936. – № 173. – С. 7–8; *Лотоцкий О.* Сторінки минулого. – Ч. 3. – Варшава, 1934. – С. 214, 373–374; Ч. 4. – Варшава, 1939. – С. 89–95; *Киприан (Керн), архим.* Митрополит Антоний Храповицкий // Вестник РСХД. – № 91–92. – Париж; Нью-Йорк, 1969. – С. 86–98; *Він же.* Воспоминания о митрополите Антонии (Храповицком) и епископе Гаврииле (Чепуре). – М., 2002. – С. 5–122; *Евлогий (Георгиевский), митр.* Путь моей жизни : Воспоминания. – М., 1994. – С. 40–43, 45–46, 68, 113, 120, 223, 272, 277–279, 282–283, 287–288, 291–324, 343–344, 353, 562–569, 580–583; *Зеньковский В. В., протопр.* Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г) : Воспоминания / ред. М. А. Колеров. – М.,

1995. – С. 41–44, 66–73, 80, 82–120, 163–169, 193, 197–200, 210–213; *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 рр. / гол. ред. Я. Пеленський. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 197–200, 309, 364.

Літ.: *Никольський В. А., Пономарев П. П.* Отзыв о богословских трудах высокопреосвященного Антония, архиепископа Волынского и Житомирского // ПС. – 1913. – № 10. – С. 48–85; *Рклицкий Н. П.* Краткое жизнеописание блаженнейшего Антония, митрополита Киевского и Галицкого. – Белград, 1935. – 46 с.; *Він же (Никон (Рклицкий), архиеп.)* Жизнеописание блаженнейшего Антония, митрополита Киевского и Галицкого : в 17 т. – Нью-Йорк, 1956–1969; *Він же.* Митрополит Антоний [Храповицкий] и его время, 1863–1936. – Кн. 1. – Н. Новгород, 2003. – 716 с.; Кн. 2. – Н. Новгород, 2004. – 741 с.; Кн. 3. – Н. Новгород, 2012. – 774 с.; *Ульяновський В. І.* Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського). – К., 1997. – С. 10–11, 29–30, 71–111, 116–125, 169–175, 188–191, 198, 209–211, 231–238, 247–256, 259–263, 275, 286–288, 296–313; *Андрусишин Б. І.* Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР). – К., 1997. – С. 16–27; *Архипастыри Харьковской епархии. 1799–1999 / о. Владимир (Швец), С. М. Куделко, О. Г. Павлова.* – Х., 1999. – С. 70–75; *Э. П. Р.* Антоний (Храповицкий Алексей Павлович) // ПЭ. – Т. 2. – М., 2000. – С. 646–652; *Милякова Л. Б.* Арест петлюровской Директорией митрополита Киевского Антония (Храповицкого) и архиепископа Волынского Евлогия (Георгиевского) в декабре 1918 г. // XV Ежегодная богословская конференция ПСТГУ : материалы. – Т. 1. – М., 2005. – С. 348–353; *Куницын Б.* Ректор трех академий : Митрополит Антоний (Храповицкий) : биограф. очерк // Гасырлар авазы = Эхо веков. – Казань, 2007. – № 1. – С. 217–224; *Ткачук М. Л.* Київська духовна академія в освітянському «автономізаційному» русі початку ХХ століття // КА. – 2007. – Вип. 4. – С. 149–165; *Вона ж.* Трансформационные процессы в духовной школе начала ХХ века : опыт Киевской духовной академии // Труды КДА. – № 14. – К., 2011. – С. 117–120; *Цуриков В., диак.* Научно-богословская конференция «Митрополит Антоний (Храповицкий) и его наследие в русской диаспоре» // ВЦИ. – 2007. – № 4 (8). – С. 282–286; *Степанов А.* Антоний (в миру Храповицкий Алексей Павлович) // Черная сотня. Историческая энциклопедия 1900–1917. – М., 2008. – С. 34–37; *Хижий М. Л.* Архиепископ Антоний (Храповицкий) и митрополит Андрей (Шептицкий) в личной переписке начала ХХ в. (о попытке православного и грекокатолического диалога) // Вестник С.-Петербур. унта. – Сер. 6 : Философия. Культурология. Политология. Право. Международные отношения. – 2009. – № 1. – С. 52–60; *Стародуб А. В.* Резолюции митрополита Антония (Храповицкого) за 1918 год как источник по истории Русской Православной Церкви // ROCOR Studies : Вопросы истории Русской Зарубежной Церкви. – 09.07.2012. – Режим доступа: <http://www.rocorstudies.org/articles/2012/07/09/rezolyucii-mitropolita-antoniya-xrapovickogo-za-1918-god-kak-istochnik-po-istorii-russkoj-pravoslavnoj-cerkvi>. – Назва з екрана; *Заєць О.* Бібліотека митрополита Київського

і Галицького Антонія (Храповицького) у фондах НБУВ : історія та сучасний стан // Наук. праці Нац. бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – 2014. – Вип. 40. – С. 383–399; *Metropolitan Antonii (Khrapovitskii) : Archpastor of the Russian Diaspora : Conference Proceedings / ed. by Vladimir Tsurikov.* – Jordanville, 2014. – 426 p.

М. Л. Ткачук

АНТОНІЙ (ШОКОТОВ Олексій Андрійович) [рос. Антоний (Шокотов Алексей Андреевич)] (10[21].01.1800–13[25].03.1871), архієпископ РПЦ, випускник, викладач та інспектор КДА – церк. діяч і педагог.

Нар. у слоб. Богородичній Ізюмського пов. Харків. губ. (нині – с. Богородичне Сло-в'янського р-ну Донец. обл.) у сім'ї диякона. Після закінчення Харків. колегіуму (1819) навчався у КДА (1819–23), де здобув ступ. магістра богослов'я і словесних наук (затверджений Комісією духовних уч-щ 17.09.1823). Був призначений (з 17.09.1823) професором математики і нім. мови Полтав. ДС, де поряд із викладацькою роботою виконував функції секретаря семінарського правління (03.10–04.11.1823) та економа (04.11.1823–20.01.1826).

22.01.1826 переведений до КДА на посаду бакалавра; з 06.04.1831 – екстраорд. професор філос. наук і член академ. Конференції. За спогадами М. І. Соколова, у 1829–31 читав у КДА також євр. мову.

Одружившись із Марією Михайлівною Кучеровською, донькою київ. протоієрея, 30.11.1829 рукопокладений єпископом Чигиринським Кирилом (Куницьким) у священника Києво-Подільської Царе-Костянтинівської церкви. Переживши втрату дружини, вирішив прийняти чернецтво (чин постригу звершено 07.04.1834). У сані ієромонаха у квітні 1834 переведений на посаду екстраорд. професора богослов. наук. Того ж року призначений в. о. інспектора (13.07.1834) та інспектором (30.08.1834) КДА. 27.08.1834 затверджений Комісією духовних уч-щ у званні члена Цензурного ком-ту при Конференції КДА. 14.06.1836 піднесений до сану архі-